

ERIKA LALÍKOVÁ

K SLOVÁM DOMINIK TATARKU*

„Človek človeku ukázal novú tvár. Človek, ohrozený neistotou vonkajšieho sveta, zvieraný vystupňovaným pocitom tragickej skúsenosti, vnára pohľad do seba, vypína, ba i prepína svoju tvorivú schopnosť, ktorej treba i pre prostý život,“¹ napísal na prahu II. svetovej vojny Dominik Tatarka. „Vzdelený pútnik“ – prívlastok, ktorým ho ocenil jeho učiteľ Václav Černý. „Karpatský pastier“ – ako označil neraz sám seba. „Slovenský Don Quijote“ (Mária Bátorová) a či Bartolomej Slzička. Množstvo mien a prívlastkov, ktoré patria k charizmatickému spisovateľovi a filozofovi. Tatarka patril k autorom, na ktorých sa malo zabudnúť. Hanobený, znevažovaný, účelovo prehliadaný, ako konštatuje vo svojich *Kritických komentároch* Milan Hamada. Napriek všetkým obmedzeniam, zraňujúcim a ponižujúcim invektívam, doslova zrade zo strany najbližších „priateľov“, paradoxne, ako „takmer jediný v slovenskej literárnej obci zachránil jej česť a dôstojnosť tým, že po celých dvadsať rokov bol potlačeným svedomím národa“.² Tatarka, inklinujúci ku Camusovi, bol silne ovplyvnený (nielen) jeho prácou *Mýtus o Sifyzovi*. Sifyzovský motív stojí v pozadí jeho textov, dokonca si môžeme trúfnuť povedať – je sťaby mottom jeho životných snáh. Sifyzos – ako „stelesnenie neprestajného zápasu so všetkým, čo prekáža človeku byť človekom“,³ to je poloha, kde je najzreteľnejšie prítomné Tatarkove presvedčenie, ktoré opätovne v rôznych variáciách zdôrazňoval vo svojich textoch.

* Príspevok vznikol v rámci projektu Vega 1/0536/12 Slovenská filozofia v medzinárodnom kontextu (idey, inšpirácie a spory).

1 Dominik Tatarka, *Kultúra ako obcovanie*, Bratislava: Nadácia M. Šimečku 1996, s. 12.

2 Milan Hamada, *Kritické komentáre I*, Bratislava: K. K. Bagala 2011, s. 32.

3 *Tamtiež*, s. 33.

Kde a v čom môžeme hľadať korene jeho neustálych hľadání, spomínání, meditácií, nekonečných rozhovorov (najčastejšie vedených v prvej osobe, čím podopieral ich autenticnosť) a či inšpirujúcich „túlačiek“? Je nemožné v jednom príspevku zobrazit' všetky problémy, ktorým sa venoval, polohy, v akých sa ocital, autorov myšlienok, z ktorých vychádzal, pocity, ktoré vo svojich dielach vyjadroval. Túžby a posolstvá, ktoré do prác chtiac-nechtiac vkladal. Pochopiť jeho úsilie a dôvody, prečo túžil práve písať. Čím viac a hlbšie čitateľ preniká do jadra jeho textov, tým viac sa pred ním odkrýva množstvo polôh, ktoré stoja za povšimnutie. Tatarka ako spisovateľ, ako filozof (hoci nie profesionálny, aj keď – čítajúc jeho texty si uvedomujeme možno viac, ako pri iných autoroch, že okrem etickej problematiky a ontologických problémov je skutočne veľmi výraznou autoritou aj pri nahliadnutí na sociálno-filozofické témy), a či ako sociálny a politický mysliteľ. Veľmi dobrý znalec a pozorovateľ ľudskej duše. Autor píšuci o láske vo všetkých možných podobách, najčastejšie však o láske k žene, k matke, používajúc pri tom originálne jazykové výrazy, typické len pre jeho tvorbu, ktoré sú doslova lahôdkou (a či hlavybôľom) pre jazykovedcov. Pozornosť sústredím len na niekoľko myšlienok, neraz vytrhnutých z kontextu, ktoré prezentujú jeho bytostné previazanie s motívom slobody. Sloboda pevne naviazaná na havlovský „život v pravde“, ktorý bol, ako to konštatoval aj Hamada, Tatarkovým životným údelom.

V prútených kreslách

Dominik Tatarka sa narodil pred sto rokmi, 14. marca 1913, v Plevníku-Drienovom. Po absolvovaní gymnázia v Nitre a v Trenčíne študoval češtinu a francúzštinu na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe (1934 – 1938). Tatarka spomínal, že Praha počas jeho štúdií bola viac avantgardná ako tradičná. Patrilo k bontónu hovoriť o výtvarníkoch, ktorí vystavovali v Mánese. „Voskovec a Werich, E. F. Burian v divadle, páni profesori F. X. Šalda, Fischer, Tille, v posledných rokoch Václav Černý na univerzite sprostredkúvali nám styk s kultúrnym svetom. Kultúrna i politická Praha ponúkala toho nemálo, čo pokrokový, ak tak chcete avantgardný človek mal sledovať a byť pri tom,“⁴ konštatoval. Tatarka bol veľmi silne už v tomto období ovplyvnený ruskými formalistami, J. Mukařovským, M. Bakošom, ale aj V. Nezvalom, V. Vančúrom. Opätovne sa inšpiroval názormi M. de Unamuna; svoje životné osudy pripodobňoval k Albertovi Camusovi. Oba-

⁴ D. Tatarka, *Kultúra ako obcovanie...*, s. 27.

ja, podľa neho, boli „pohrobkovia masakrovaných otcov a cudzinci maskovaní v druhej vojne“.⁵

Vďaka náhode (ako to sám pripomenul) sa stal študentom lingvistiky a nie filozofie,⁶ čoraz viac prenikal do tajov francúzskej kultúry, ktorá pôsobila – ako to sám napísal: „... úžasne oslobodzujúco, rozvážovala jazyky vo všetkých oblastiach umenia.“⁷ Tatarka vo svojich spomienkach konštatoval, že (nielen) na neho pôsobili predovšetkým senzualisti, tomisti, katolícki personalisti. Reflekoval texty Bergsona, Malrauxa, neskôr Camusa, Sartra a mnohé ďalšie autority nielen z frankofónnej oblasti. V jeho textoch môžeme vidieť a cítiť rezonancie Nietzscheho názorov, ale aj klasikov ruskej literatúry. Augustína Aurelia, ale aj Kierkegaarda.

Zlomové roky 1938 – 1939 prežil v nesmierne podnetnom prostredí Sorbonskej univerzity.⁸ V tých rokoch tam prežil podľa jeho slov to, čo sa neskôr „formulovalo ako existencializmus“. Po dramatickom návrate späť domov pôsobil ako profesor na gymnáziách v Žiline a v Turčianskom sv. Martine a začal koncipovať svoje texty *V úzkosti hľadania* (1942) a *Panna zázračnica* (1944). Obidve tieto práce sú považované za silne poznačené „existencialistickými náladami“. Samotný Tatarka však opätovne upozorňoval na fakt, že sa nikdy necítil byť existencialistom, že nie je existencialistom v pravom zmysle slova.⁹ Zdôrazňoval, že vždy bol pod silným

⁵ *Tamtiež*, s. 27.

⁶ V interview z roku 1968 sa dočítame: „Keď som prišiel do Prahy, chcel som študovať filozofiu, ale mi povedali, že s takou kombináciou nedostanem miesto ani za sto rokov. Vraj tak čeština – latinčina. Tak som si to zjednodušil na francúzštinu.“ (*Tamtiež*, s. 211) Faktom je, že Tatarka neraz ľutoval, že sa nevenoval filozofii hlbšie. „Bol som vo svojom prostredí dosť vzdelaný, sčítaný, aby som so vzdelaním išiel ďalej. Nielen išiel, ale podstúpil všetko, aby moja duša bola kultivovaná a môj duch filozoficky formovaný.“ (D. Tatarka, *Navrávačky*, Bratislava: Artforum 2013, s. 79) Podľa jeho vlastných slov však systematické štúdium zanedbával, hoci vždy „túžil byť filozofom“, chcel „vymyslieť a zdieľať svoje predstavy o živote.“ D. Tatarka, *Kultúra ako obcovanie...*, s. 239.

⁷ D. Tatarka, *Kultúra ako obcovanie...*, s. 204.

⁸ Bartolomej Slzička alias Tatarka v skvelej práci *Prútené kreslá* spomínal na dni strávené v Paríži aj takto: „... cez deň ma zamestnávali učení profesori, ktorých prednášky som počúval, alebo ma zamestnávali knihy, diela, ktoré mi mali čo povedať, náhodní chodci, ktorých som stretal, znenazdajky a vďaka počúval, o čom hovoria, ako sa bavia. [...] zarážal som sa po bulvároch, a prv než som sa dal do svojej písomnej práce, ktorej som venoval popoludnia, navštevoval som svoje božstvá. V múzeách, zbierkach, galériách mal som už vyhladené otesané kamene, bohov a bohyně, zbožštené zvieratá, svoje masky, svoje fetiše, v ktorých som videl raz navždy zvečnený svoj pocit úzkosti, bezmocnosti, chápaného dojatia, svoj postoj, výraz povznášajúceho ľudského a či božského povedomia.“ D. Tatarka, *Prútené kreslá*, Bratislava: Artforum 2009, s. 77.

⁹ Obdobné stanovisko, aké prezentoval Tatarka, zastávala napr. aj M. Bátorová, ktorá potvrdzuje, že ani z jeho esejí a ani z iných žánrov jeho diela nevyplýva, že by ho bolo možné mechanicky spájať s existencializmom. Bližšie Mária Bátorová, *Dominik Tatarka slovenský Don Quijote (Sloboda a sny)*, Bratislava: Veda 2012, s. 82.

vplyvom francúzskej literatúry a filozofie, avšak – nepodceňoval nikdy ani vplyvy domácej kultúry, z ktorej vyšiel! Píše: „V našich literatúrach sa mnohé pôvodné reakcie a formulácie často vykladajú ako odvodené, pretože panuje názor, že malá literatúra musí byť vždy zavesená do vleku väčších literatúr, že je povinne akoby epigónska.“¹⁰ Jedným dychom dodal, že práve „úzkosti Francie, z ktorých sa literárny existencializmus zrodil, boli úzkosti Československa napriek všetkým rozdielom medzi postavením veľmoci a malej krajiny“.¹¹

Pre Tatarku prioritne zohrával literárny existencializmus so všetkými nuansami dôležitý inšpiračný zdroj. Jeho obľúbený autor Albert Camus, na ktorého opätovne vo svojich textoch nadväzoval, mu v podstate pomohol utvrdiť si predstavu spomínaného vývoja od izolácie človeka k postulovaniu potreby ľudskej spolupatričnosti (ako na to Tatarka poukázal napr. na Camusových textoch, ktoré na neho silne zapôsobili: *Cudzinec* a *Mor*). Tatarka napísal: „... pripadá mi to jasné a organické, Camusov *Cudzinec* je v *More* človek, ktorý vedome uznáva spolupatričnosť obce a skláňa sa pred ňou, i keď je tá obec nakazená morom alebo iným spoločenským zlom.“¹² V *Slovenských pohľadoch* v roku 1968 v interview s Tatarkom boli jeho texty – najmä názory literárnej postavy Tomáša Menkinu z *Farskej republiky* – pripodobnené k myšlienkam rezonujúcim v Sartrovom *Hnuse* a Camusovom *Cudzincovi*. Tatarka vyjadril presvedčenie a či želanie (dodajme, že nie neopodstatnené), aby jeho knihy boli chápané ako „slovenské *Cesty k slobode*“.¹³

Štúdium v Paríži v pohnutých časoch¹⁴ je podstatné a dôležité z viacerých stránok. Spomeňme len tie, ktoré sú kľúčové pre naše zamyslenie sa nad textami Tatarku. Môžeme si vypomôcť tvrdením Bátorovej: „Idey Veľkej francúzskej revolúcie – rovnosti, bratstva a slobody ako Malrauxová životná filozofia činu sa tu prepájajú vo vedomí mladého Tatarku na podklad štúrovského romantizmu, ako aj na jeho mentálnu pripravenosť na veľké činy.“¹⁵ Tatarka je hlboko zasiahnutý novými zážitkami, doslova ako špongia nasáva atmosféru v Paríži. Vidíme, ako sa postupne v jeho tvorbe prevzúje

10 D. Tatarka, *Kultúra ako obcovanie...*, s. 210.

11 *Tamtiež*.

12 *Tamtiež*, s. 212.

13 *Tamtiež*, s. 226.

14 Tatarka spomína na roky 1938–1939, ktoré sčasti strávil na Sorbone, a na pocity, ktoré ním otriasli aj takto: „A zrazu vedomie, že patíš do krajiny nikoho. Republika bola oklieštená, z Paríža bolo jasnejšie než z Prahy alebo Bratislavy vidieť, že definitívna okupácia už je len otázkou dní.“ D. Tatarka, *Kultúra ako obcovanie...*, s. 210. Tieto (aj tieto) svoje pocity neopakovateľne analyzoval predovšetkým v skvelej práci *Prútené kreslá*.

15 M. Bátorová, Dominik Tatarka slovenský Don Quijote..., s. 176.

individuálna sloboda jedinca s polohou úvah o politickej slobode, slobode spoločenstiev.

Tatarka sa aktívne zapojil do povstania, pričom skúsenosti (pre neho osobitne smutné a bolestivé) z daného obdobia zhrnul vo *Farskej republike* (1948) a v dielku *Prvý a druhý úder* (1950). Jeho ďalšie práce *Radostník* a *Družné letá*, ktoré vyšli v rovnakom roku (1954), sú ukážkou tzv. angažovaných prác, zobrazujúcich „budovateľskú éru“. Čitateľsky prítiažlivejší je nesporne jeho „cestopis“ *Človek na cestách* (1957). Podľa môjho názoru práve tu môže čitateľ pocítiť potrebu vlastného intenzívneho ponárania sa do textu, súzvučenia, a či možno miestami aj vyjadrenia nesúhlasu s názorami zrelého autora. Skúsenosti z „túlačiek“, presne načrtnuté obrazy miest, ktorými prechádzal, ľudí, s ktorými sa stretával, umeleckých artefaktov, ktoré dychtivo spoznával – to všetko nájdeme v jeho prácach. Najzaujímavejšia je však poloha, do ktorej postupne dospel a z ktorej prehodnocoval s výraznou razanciou a kritickým odstupom jemu vlastným svoje (aj svoje) stanoviská, udalosti, vzťahy z minulosti, ale aj súdobého obdobia. Jeho pozoruhodné, kritické texty (nielen literárne práce, ale aj stanoviská, ktoré ako spisovateľ predniesol na viacerých fórach) sa stanú pre tzv. „činníkov“ a či „figúrky“ minimálne nepríjemnými a neprijateľnými. Opätovne zdôrazňoval potrebu spoznávania nových miest, ľudí a kultúr, čo by napomohlo „otvoreniu sa smerom navonok“, rozšírilo kultúrne povedomie. Tatarka v *Človeku na cestách* podotkol: „Ale na cestách čo sa človek naužíva sveta! Ale najviac, zdá sa, prázdneho času. V mysli sa obnažuje pred cudzím svetom. Často cíti sa len ako napätá blana bicích tympanov alebo ako membrána slúchadla. [...] Vidí seba samého ako cieľ. A ten cieľ ničí v mysli.“¹⁶ Človek na cestách získava prepotrebný odstup, potrebný nahľad, ale aj pocit neobyčajnej intenzity života. A – čo je mimoriadne vzácné – presvedča sa o potrebe hľadania opory, pevného bodu. Miesta, ktoré dôverne poznáme a ktorý nám evokuje pocit domova.

Vzdelaný pútnik

Jeho myšlienky (v niektorých aspektoch doslova) súzvučia s názormi fenomenológa Jana Patočku. V *Prirôdenom svete* píše: „Patrí k podstate nášeho sveta, že je jeho centrálnym jádrom časť, s níž jsme převážně obeznámeni, v níž se cítíme bezpečni, kde není takřka nic objevovat, kde každé očekávání již bylo anebo vždy může být typickým způsobem vyplněno, a tuto část nazýváme domovem. Domov není pouze náš individuální; patří

¹⁶ D. Tatarka, *Človek na cestách*, Bratislava: Slovenský spisovateľ 1967, s. 9–10.

k němu společenství, a na základě různých do sebe zapadajících zájmů společenských skupin na něm zúčastněných obsahuje různé typické struktury.¹⁷ Patočka konstatoval, že domov nemusí byť tam, kde som práve teraz, domov je útočisko, miesto kde patrí viac, než kamkoľvek inam. Každý z nás potrebuje istotu, tvrdí Tatarka. „Keď sa rýchlik rozbieha do diaľky, nech aspoň telegrafné stĺpy stoja na mieste. Inak by nastal hrozný chaos v našej hlave, kto stojí a kto sa dal do pohybu.“¹⁸ Potrebujeme mať istotu, že „kdesi môžeme byť doma“. Že nás čosi isté a určité čaká, či to už je rodina, priatelia, alebo vrch, hrad – proste bod, ktorý nám poskytne potrebnú istotu, že sa môžeme na čosi (kohosi) spoľahnúť. Tatarka – nazývajúc sa samého nomádom, Tatárom, tulákom odjakživa – bytostne pociťoval takúto potrebu, aj keď, isteže, jeho (nazvime to trebárs) fyzické túlanie sa bolo ohraničené. Cesta k tejto „hranici“, keď mal reálne zakázané cestovanie – bola veľmi krátka. Kdesi v jej centre stála útla knižôčka *Démon súhlasu* (1956).

Osobný priateľ Dominika Tatarku Juraj Špitzer vo svojich spomienkach na neho povedal: „Každý človek má svoju autentickú, svetskú a historickú, retušovanú podobu, ktoré sa nemusia prekrývať a splývať. Stáva sa, že osobnosť sa vytesní zo spoločenského vedomia. Jeden spôsob, ktorý postihoval buričov a heretikov, mal priliehavý názov *damnatio memoriae*, zatratenie ich pamiatky.“¹⁹ Je možné predpokladať, že kdesi na počiatku tohto procesu „vytesňovania“, spúšťačom onoho zatracovania, stojí *Démon súhlasu*. Ako napísal v úvode k tejto práci (z roku 1985) Václav Havel, je to „tak trochu autobiografická novela, trochu hyperbolická fikcie, trochu esej, trochu publicistický text – ale je to predovšetkým výkrik. Výkrik človeka, ktorý sa snažil uvěřit, že kráľ je oblečen, a ktorý musel jedného dne zvolat, že kráľ je nahý“.²⁰ Podtitul tejto práce znie: *Fantastický traktát z konca stalinskej epochy*. Zarážajúco presné opisy mechanizmov spoločenského (ale aj politického a ideologického) poriadku, ku ktorému sa bude Tatarka čoraz viac, precíznejšie a kritickejšie vyjadrovať predovšetkým v prácach *Proti démonom* (1968) a v textoch, ktoré vyšli v exile: *Písanky* (1984), *Sám proti noci* (1984), *V ne čase* (1986), *Listy do večnosti* a *Navrávačky* (ktoré vyšli rok pred jeho smrťou). Nesmieme zabudnúť na množstvo článkov, vystúpení, na jeho „písanky“, v ktorých podával kus zo seba samého. Zo svojho pohľadu na svet. Zo svojej bolesti. Z postupne narastajúcej izolácie.

¹⁷ Jan Patočka, *Přírozený svět jako filosofický problém*, Praha: Československý spisovatel 1992, s. 85–86.

¹⁸ D. Tatarka, *Človek na cestách...*, s. 35.

¹⁹ Petra Bombíková (ed.), *Ešte s Vami pobudnúť*, Bratislava: Nadácia M. Šimečku 1994, s. 10.

²⁰ Václav Havel, *Výkrik prozření*, in Dominik Tatarka, *Démon súhlasu*, Bratislava: Archa 1991, s. 7–8.

„Stroskotal som“ – to sú úvodné slová *Démona súhlasu*. Zobrazujú nielen letecké nešťastie začlenené do deja príbehu, ale predovšetkým zdôrazňujú a znázorňujú osobné zlyhanie človeka, ktorý podľahol systematickému a devastujúcemu tlaku (doslova nátlaku prostredia). Cesta k pádu však mala hlboké korene súvisiace so životnými osudmi samotného autora. Siahla do útleho detstva, odvíja sa ako niť spomienok obnažujúcich jeho „vnútro“. Vráťme sa o krok späť a pokúsme sa stručne hľadať a rekapitulovať niektoré kľúčové momenty stojace v pozadí textov, na ktoré sme zatiaľ neupozornili a ktoré priamo podmieňovali jeho myslenie, cítenie a konanie. Jeho bytostnú a príznačnú potrebu slobody ducha, tak nezlomnú! Ako sme už vyššie spomenuli, Tatarkova tvorba je špecifická tým, že je písaná ako rad spomienok dokresľujúcich „vnútro“ autora. Ako konštatuje Mária Bátorová práve toto „vnútorné miesto – duch, duša znamená Tatarkov stred – imaginárny, koncepcný „priestor“ slobody ducha, slobody priznania sa k transcendentnému videniu, k slobodnej voľbe, k dôstojnosti človeka, k láske a spolužitiu medzi ľuďmi v obci Božej“.²¹ Sloboda jednotlivca je kľúčovým pojmom, ktorý sa ako špirála vinie jeho textami. Od prvých spomienok na detstvo, najmä opis zážitku z výstupu (tajného, nikým nepovoleného) na vrch Manín, ktorý v jeho predstavách symbolizoval vzrušujúce neznámo a zároveň aj prvý prejav slobodného rozhodovania, až k emocionálne vykreslenej scéne stretnutia chlapca a sokola. Tatarka nie raz opisuje svoje túžby môcť sa priblížiť k niečomu nedosiahnuteľnému, prejaviť svoju slobodu. Zavidí dravcovi, že je – že môže byť slobodný, že sa môže sám rozhodovať, že mu nikto nič nezakazuje. Samozrejme, je to možno naivná detská predstava, ale pre neho to bol cieľ, ktorý si predsavzal uskutočniť. Ako písal, vzrušovala ho túžba očakávania, čakal na pocit, ktorý ho bude neustále sprevádzať po celý jeho život. „Náhle odchytilím od zeme roztúžený pohľad. A na márnú, márnulinkú chvíľu pohľadom sa stretieme. [...] To bolo všetko. To bolo naj. Na celý život mi zostane tvoj sokolí pohľad,“²² píše Tatarka s takým zanietením, že priamo túžime toto stretnutie zažiť na vlastnej koži.

Prvé prejavy potreby slobody jedinca postulované v lyrických vyjadreniach (prevažne v spomienkovej forme typickej pre Tatarkove práce) sa preplietajú s pocitom ukotvenosti s prírodou. Ide o pretavenú skúsenosť „karpatských ľudí“, ako neraz konštatoval. Tatarka miloval prírodu vo všetkých jej podobách. Rozumel jej a cítil sa v nej prirodzene a slobodne. Miloval zvieratá, o ktorých poeticky tvrdil, že sú „jednou životnou prikrývkou tejto zeme“. Byť zvierateľom, písal, neznamená nič hanlivé. Svet zvierať pre neho znamenal voľnosť, slobodu. Príroda a spätosť s ňou je podstatnou

21 M. Bátorová, *Dominik Tatarka slovenský Don Quijote...*, s. 13.

22 D. Tatarka, *Písачky pre milovanú Lutáciu*, Praha: Labyrinth 1999, s. 19.

a dôležitou súčasťou Tatarkovho pohľadu. Pozorovaním prírody, v odkrývaní jej zákonitostí videl prirodzenú súčasť formovania svojich postojov. Pomáhala mu podnecovať fantáziu, snád' aj emotívnejšie a empatickejšie prenikať do podstaty vzťahov. Eva Kantúrková označila Tatarku za prírodného človeka „s hlubinným vedomím ukotvenosti do sveta, ke svým predkům, do prírody, do ľudského společenství. Byl to pastýř z hor, usebraný do svých představ a myšlení, do vysoké kultury získané vzděláním a nezkažené přírodností a přirozeností. Musel se dotýkat lidí rukama, musel je fyzicky cítit hmatem, aby je poznal, aby si je přiblížil. Fyzické bylo pro něj stejně tak hodnotné jako duchovní, neodděloval je“.²³

Obdobie detstva a štúdií sa v kontexte spomienok starého spisovateľa vyznačuje túžbou „pestovať si“ slobodu – individuálnu slobodu, správať sa svojvoľne, jedinečne, samostatne a hlavne odlišne ako ostatní. Reflektujúc svoje zážitky na časy štúdií na univerzite v Prahe Tatarka spomenie: „Tí ostatní vedeli omnoho viac ako ja, ale vravím, že čosi muselo na mne alebo vo mne byť, že ma všade prijímali, kolegyne, kolegovia, páni profesori Karlovej univerzity, ktorých som z duše obdivoval, ktorých som skrátka miloval. A oni mňa. [...] Celý život hľadám svojho otca, otca boha – rozumie sa – keďže sa páčim, vôbec páčim, môj otec musel byť boh...“²⁴ Tatarka rád prijímal výzvy, rád sa vydeľoval, odlišoval, pričom to nepovažoval za čosi neprírodné, bola to jeho súčasť, jeho spôsob sebaaprezentácie. „Prihlásim sa. Iba ja jediný zdvihnem ruku,“²⁵ prizná sa. O pár desiatok rokov neskôr bude práve tým prvým, ktorý zo Slovákov podpíše *Chartu*.

Potreba zviditeľnenia sa, potreba odlišovania sa mohla byť o. i. podmienená aj odchodom z domova a s tým súvisiacou gradáciou potreby sebaidentifikácie. Prekonávanie pocitov odcudzenia od domova, osamelosti. Tatarka sa priznal, že napriek tomu, že miloval Prahu (Paríž), rozumel jazyku, kultúre – boli chvíle, keď sa cítil osamelý, keď sa cítil „na hrane“. Hovoríme o časoch jeho štúdií, avšak gradácia pocitu izolovanosti, samoty, nastala predovšetkým koncom 70. rokov, kedy sa Tatarka mal cítiť ako cudzinec (neželaný cudzinec) v hlavnom meste svojej „zajatej/objatej Tatránie – Slovácie“. V *Navrávačkách* píše: „... posadili ma do jedného väzenia zvláštného. Väzenia, ktoré vymysleli. Ja nemôžem učiť v škole, hoci som profesor, nemôžem písať, hoci som spisovateľ. Ja nemôžem cestovať...“²⁶ Patrilo však k jeho povahe, že ho tieto prekážky nezlomili, ale skôr naopak, vyvolávali čoraz väčšiu potrebu hlbšieho záujmu o začleňo-

²³ Eva Kantúrková, in Rozhovory o Tatarkovi, *Kritika & Kontext* VI, 2001, s. 12.

²⁴ *Tamtiež*, s. 32.

²⁵ *Tamtiež*, s. 32.

²⁶ *D. Tatarka, Navrávačky...*, s. 7.

vane sa do spoločenstva, hľadania pevných vzťahov. V *Prútených kreslách* píše: „Sústrediť sa na toho druhého, to je to najdôležitejšie. Keď sa človek na toho druhého nesústredí, z múdrych kníh a od múdrych ľudí sa nedozvie a nenaučí zaoberať sa tým druhým vo dne v noci, každú chvíľu, zostane mu srdce prázdne, premárni si život, dostane infarkt, dá sa na alkohol, celý život ostane záletníkom alebo koketou, celý život sa mučí...“²⁷

Tatarka sa vyznal, že svoje prvé texty koncipoval ako Kukučínov epigón. Od tejto polohy, od „omámenia“ spôsobom myslenia a štýlom kompozície textov autora, ktorý na neho zapôsobil „jazykom a láskavým humorom“ sa postupne prepracoval do polohy, kedy sa písanie (hoci od istého času doslova zakázané) pre neho stalo životnou náplňou. Vypracoval si svojský, špecifický štýl, tak odlišný od prác autora *Domu v stráni* a *Rysavej jalovice* a predsa, tak isto hlboko ľudský. „Píšem, aby som sa zvečnil“ – „Pour mi eterniser“ – povie Tatarka pri osobnom stretnutí s J.-P. Sartrom v Bratislave. Písanie ako zvečňovanie sa. Písanie, ako snaha o únik z osamelosti? Písanie, ako snaha prekonať pocity izolovanosti? Od pocitov izolácie k potvrdzovaniu potreby ľudskej spolupatričnosti. (Mimochodom, Tatarka vyjadril hlboké presvedčenie, že v slovenskej a českej literatúre v povojnovej dobe nebolo potrebné formulovať napríklad pocit izolovanosti tak, ako v literatúre francúzskej.)

Václav Černý označil Tatarku (ako som spomenula v úvode) prívlastkom „vzdelaný pútnik“. Jeho diela, ako napísal, ich „*modus dicendi*“ je veľmi svérázný. Spisovateľ si v ňom neosobuje gesta a způsoby kazateľa, proroka, spasiteľa, sťeží se móresů poháněčských; zůstává v prosté občanské rovině zamyšleného poutníka, jenž si osobuje právo vyslovovat se k závažným otázkám společného národního zájmu a komentovat je podle svého rozumu a svědomí. Čímž *par excellence* plní náležitou funkci a vlastní poslání národního vzdělance“.²⁸ Podľa Černého je práve tento „milostně se vyznávající, neškuli zpovídající romantický poutník zároveň poučným znalcem své věci, div ne odborníkem svých témat, evropského vědeckého a myšlenkového rozhledu“.²⁹ Černý zvyrazňuje skutočnosť, že v Tatarkových dielach je citeľný vplyv myšlienok Malrauxa a jeho filozoficko-estetických úvah. Zreteľné sú však aj stopy modernej etnografie, komparatívnej vedy mýtov a mravov, ako aj štrukturálnej folkloristiky počínajúc Lévi-Straussom.

27 D. Tatarka, *Prútené kreslá...*, s. 10.

28 Václav Černý, *Eseje o české a slovenské próze*, Praha: Torst 1994, s. 173.

29 *Tamtiež*, s. 173–174.

Démoni samoty

Tatarka sa po skúsenostiach z vojny a z povstania, vyrovnávajúc sa so stratou syna, s pocitom neistoty a so spochybňovaním vlastných rozhodnutí akoby rozdvajil – na jednej strane písal, ako sme už spomenuli, angažované texty, útočil, kriticky reagoval aj na svoje vlastné práce, cítil potrebu ich vysvetliť (často až ospravedlniť)³⁰, na druhej strane „komponoval“ práce, ktorými rozohral viacero polôh charakteristických pre jeho vlastnú tvorbu, vlastné „ja“. Charakterizoval to o. i. v *Navrávačkách*, približoval ako reakciu na hlas zaznievajúci v novej situácii. Kedy sa „človek pokúša orientovať sa po všetkom tom sklamaní, sklamaní z oslobodenia, sklamaní zo socializmu alebo zo sovietskeho stalinského modelu“.³¹ K tomu sa automaticky pridružuje aj sklamanie z konkrétnych ľudí, z toho, ako ho „nejaký idiot označil za buržoázneho nacionalistu“.³² Tatarka opakovane odmietol obvinenie z nacionalizmu. „Ja som príslušník malého národa, to ma určuje, ale neobmedzuje. Obmedzujú ma zákazy: Tatarka, ty nesmieš čítať to a to! Nesmieš písať o tom a o tom! Ty vôbec nesmieš písať!“³³ Každý deň prinášal nový ziaľ, nový otras. Čoraz väčšie upadanie do bezmocnosti a obmedzovanie slobody myslenia. Degradovanie a ponižovanie. Postupné zbavovanie identity a likvidovanie autority spisovateľa, občana, človeka. Izolácia a pocity bezmocnosti. Tatarka v *Písáčkách* píše: „Dlhé roky ma držia vo väzení svojich administratívnych opatrení, vyhľadovali ma, dovoľujú mi iba záchovnú dávku slamy ako dobytčat'u na predjarí.“³⁴ Stupňoval sa v ňom „pocit bezmoci, lebo nemám ani len toľko možností, aby som zhromaždil svoju obec (čitateľskú) a prihovoral sa jej“.³⁵

Sándor Marai sa vo svojom románe *Krv svätého Januára* priblížil k spôsobu prezentovania Tatarkových textov. Obdobne ako Tatarka, vyjadroval opätovne hlboké sklamanie z vývoja v strednej Európe po druhej svetovej vojne. Bol presvedčený, že v násilníckych režimoch „ľudia strácajú svoju osobnosť, ako keby po kvapkách krvácali v púšti. A niet úniku“.³⁶ Marai napísal slová, ktoré rezonovali v hlavách i v prácach mnohých ľudí, len – málokto ich však dokázal „povedať nahlas“. Podľa jeho názoru, s kto-

30 Akoby stratil súdnosť, píše Bátorová, schopnosť rozlišovať hodnoty, jemný diferencujúci intelekt odhaľujúci príčiny a následky...“ M. Bátorová, *Dominik Tatarka slovenský Don Quijote...*, s. 177.

31 D. Tatarka, *Navrávačky...*, s. 81.

32 *Tamtiež*, s. 81.

33 *Tamtiež*, s. 84.

34 D. Tatarka, *Písacky pre milovanú Lutéciu...*, s. 110.

35 *Tamtiež*, s. 110.

36 Sándor Marai, *Krv svätého Januára*, Bratislava: Kalligram 2012, s. 255.

rým je možné sa stotožniť: „Utláčateľské režimy urobia všetko, aby od intelektuálov získali súhlas. Ten je pre nich dôležitejší ako strach nás, ako zrežirované podporné manifestácie a sfaľšované voľby. Kňaz, spisovateľ, vedec... tých potrebujú. Najprv sa im zaliečajú, potom sa im vyhrážajú. Náboženská autorita kňaza, magická autorita spisovateľa a vedca, v prvom rade tá ma pre diktátorov hodnotu. Ale diktátori sa naučili ešte čosi. A to je dosť zvláštne. Diktátori a ich pomocníci, čo verbugujú intelektuálov, vedia, že kňaz, spisovateľ a vedec, ktorý odovzdal svoj hlas utláčateľskej moci, sa v tej chvíli stane pre moc bezcenným, lebo onen náboženský či magický kredit, ktorý mu masy dovtedy pripisovali, sa v mihu vytratil.“³⁷

Marai sa rozhodol pre emigráciu, v roku 1948 opustil Maďarsko po tridsiatich rokoch. Tatarka, aj keď mal možnosť emigrovať, ostal žiť v krajine, ktorá bola jeho domovom. Stal sa tzv. „vnútorným emigrantom“. Tento pojem, ako píše Bátorová, vznikol v období tzv. tretej ríše. Od pôvodného obsahu, ktorý bol tomuto pojmu priradovaný, sa v povojnovej ére (najmä v období 60. až 80. rokov) odlišuje „najmä gestom slobodného rozhodnutia osobností, vnútornej emigrácie“ existovať mimo oficiálneho prúdu a v subštandardnej pozícii občana a umelca. Odlišuje sa i istou odvahou prejaviť svoj názor“.³⁸

Písanie bolo pre Tatarku všetkým, sebauvedomovacím procesom, zviditeľnením sa, celoživotnou potrebou, od ktorej bol oficiálne odstrihnutý. Ostávala „barlička“ – disent. Jediná možnosť, ktorá zapĺňala medzery. Klamanie (ale či naozaj klamanie?) systému, ktorý prenikal do ľudí žijúcich v totalitnej spoločnosti priamo osmoticky, ako to potvrdil Czesław Miłosz. Marxisti marxizmus považovali za nevyhnutné východisko; bod, ku ktorému musia dospieť všetci, ktorí vedecký svetový názor dovádzajú do dôsledkov. Tento fenomén Miłosz prirovnal ku šikmej ploche: „... na ni položená koule se kutálela dolů, nabírala rychlost a nezávisle na tom, ze kterého místa se kutálela padala vždy do stejného žlábků.“³⁹ To bol dôvod, prečo všetko mimo sa javilo ako nedokonalé, pomýlené, nevyzreté.

Václav Havel označil pojmom disidenti ľudí, ktorých zviedla dohromady náhoda, osud, logika vecí, ako aj logika ich práce a pováh. Havel tvrdil: „V jakémsi smyslu tedy „disidenti“ – jakkoli je jim nepřijemné, ba přímo nesnesitelné pomyšlení, že by měli být nějakými mluvčími či svědomím národa – přece jen mluví za ty, co mlčí. A nastavují tedy kůži tam, kde ti ostatní se ji nastavit neodváží nebo prostě nemohou; nastavují ji, nic naplat,

37 *Tamtiež*, s. 196.

38 M. Bátorová, *Dominik Tatarka slovenský Don Quijote...*, s. 24.

39 Czesław Miłosz, *Rodná Evropa*, Olomouc: Votobia 1997, s. 104.

za ně.⁴⁰ Malá disidentská obec, vyznáva sa Tatarka v *Navrávačkách* – to je „na pozadí celej tradície podľa môjho cítenia jedna svätá obec, svätá obec, ktorá si spomína na všetkých svojich členov“.⁴¹ „Keď sa ľudia uctievajú, milujú, keď sú i blízki, keď sú vyvolení, majú pocit absolútnej satisfakcie. [...] To je pomocné slovo, satisfakcia, to je povedzme ľudská sláva, ľudské naplnenie. [...] Jedna spoločnosť donáša nejaké obete, donáša výsledky svojej práce. [...] Jeden pisateľ napíše nejakú knižočku, z ktorej sa dozvieme, že patrí k nám. To je spoločnosť malá, ale je to obec svätých. Tu existuje. Čudná vec. Sú v nej povedzme iba kuriči, vynikajúci chlapci, ktorí vyštudovali matematiku, a teraz – kuriči. Sú to schopní ľudia, schopní, charaktérni, ale sú kamsi zatlačení na okraj spoločnosti. [...] Nemohli plniť svoje poslanie a nemohli rozvíjať svoj talent. To je nekonečná krivda a nesiteľný stav.“⁴²

Snahy o „zlomenie“ Tatarku nepoľavovali. V *Sne o troch klobúkoch* (1975) píše: „Ze společnosti byl jsem vyloučen administrativně, a to takovým způsobem, že mi byly vyměřeny prostředky jenom k vegetování, abych neměl možnost vytáhnout z Bratislavy ani paty, fyzicky a intelektuálně se udržovat na přiměřené úrovni. Jsem odsouzen zanikat rychleji a beze stopy. [...] Sedm let už neexistuji, nikde se v dobrém ani ve zlém nesmí mé jméno objevit.“⁴³ Komentovať jeho slová bez emócií je ťažké. Vhlbiac sa do jeho textov pozornému čitateľovi s odstupom času nevdojak prídu na um paralely, nadväznosti a prepojenia s takými autormi, ako boli V. Havel, M. Šimečka, J. Patočka a mnohí ďalší. Tatarka sa nedožil toho, aby sa splnil jeho sen: byť skutočne slobodným. Možno mal pocit, že prehral svoj boj s veternými mlynmi. „Otočený k večnosti“ vyjadroval pocit sklamaní: „Ja viem, že zomieram, že odchádzam. Možno som iba smiešny pastier, nepochopiteľný človek. Jeden taký a taký človek, ktorý niečo chcel napísať, možno niečo aj napísal, ale z toho nezostalo nič. Nič!“⁴⁴ Som presvedčená o tom, že sa hlboko mýlil. V jeho tvorbe je možné nachádzať neustále podnety k novým zamysleniam sa, k novým stretnutiam a možno aj k imaginárnym polemikám s búrlivákom. Alebo filozofom lásky (a či fanatikom lásky – M. Hamada), ako bol neraz označovaný. „Pre mňa, pre mňa láska nie je stavom, súvislým, pozhnaným – láska je mi tvorbou, výrazom. K tomu, aby som sa vyjadril, nemám nič – drevo, kameň, bohatstvo, moc – mám

40 V. Havel, *Do různých stran*, Praha: Lidové noviny 1990, s. 237.

41 D. Tatarka, *Navrávačky...*, s. 92.

42 *Tamtiež*, s. 93.

43 D. Tatarka, *Sám proti noci*, Praha: Evropský kulturní klub – Arkýř 1990, s. 28.

44 D. Tatarka, *Navrávačky...*, s. 69.

iba slová...“⁴⁵ Slová, ktoré dokážu odkrývať, že ich kládla na papier jedna z najväčších slovenských osobností: spisovateľ a filozof Dominik Tatarka.

TO THE WORDS OF DOMINIK TATARKA

Dominik Tatarka, Slovak (Czechoslovak) writer, philosopher, social and political thinker. His literary and philosophical works are firmly linked with his personal experience, combined with socio-political events in Czechoslovakia. They are based on several principles of which the most important is respect for democratic principles and the rule of Christian universalism, which returned in the end of the 70th last century. The article is focused on the modification of the key problems of Slovak author: the freedom of the individual and the freedom of the community. Tatarka in his texts and also in his life always tried to understand an individual, not judging him. That was his moral strength and reason behind the superiority over many opponents. When comparing his views with the ideas of other authors (M. Bátorová, M. Hamada, Vaclav Havel, C. Miłosz, S. Marais ...), this article will highlight the uniqueness of texts, as well as the importance of the interpretation of the concept of freedom in the context of Central Europe marked by two totalitarian ideologies.

Key words: Tatarka – freedom – personal freedom – political freedom – dissent

⁴⁵ D. Tatarka, *Písачky pre milovanú Lutéciu...*, s. 266.

